

7. Ставицька Л. Суржик: суміш, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : [зб. наук. праць]; за заг. ред. Л. Ставицької. – К. : Пульсари, 2007. – С. 31–120.
8. Тараненко О. О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 14–30.
9. Товстенко В. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище: [монографія] / Вікторія Ростиславівна Товстенко. – К.: Ін-т укр. мови НАН України, 2003. – 278 с.
10. Українська мова. Енциклопедія [уклад. В. М. Русанівський та ін.] – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 750 с.
11. Явір В. В. Питання мови в аспекті нашого духовного буття і національної безпеки / В. В. Явір // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць]. – К. : Акцент, 2007. – Вип. 27. – Ч.1. – С. 309–326.

УДК 811.161.2'373:159.942

Т. І. Вавринюк

ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ЛІНИ КОСТЕНКО)

Вавринюк Т. І. Емоційно-експресивна лексика в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко).

У статті розкрито роль емоційно-експресивної лексики в поетичному мовленні Ліни Костенко, визначено індивідуально-авторське використання інгерентної та адгерентної емоційної лексики як основи експресивності. Доведено, що в поетичному контексті емоційно-експресивна лексика набуває додаткових відтінків значення.

Ключові слова: емоційність, експресивність, емоційно-експресивна лексика.

Вавринюк Т. И. Эмоционально-экспрессивная лексика в поэтической речи (на материале произведений Лины Костенко).

В статье раскрывается роль эмоционально-экспрессивной лексики в поэтической речи Лины Костенко; анализируется индивидуально-авторское использование ингерентной лексики как основы экспрессивности; доказано, что в поэтическом контексте эмоционально-экспрессивная лексика приобретает дополнительные оттенки значения.

Ключевые слова: эмоциональность, экспрессивность, эмоционально-экспрессивная лексика.

Vavrynyuk T. I. Emotional-expressive vocabulary in poetical speech (on the material of the poetry by Lina Kostenko).

The role of emotional-expressive vocabulary in poetical speech is determined. The individual-author's usage of inherent and adherent emotional lexicon as a basis of expressivity is defined. The author reasons that emotional-expressive vocabulary gets extra nuances of meaning in the poetical context.

Key words: emotionality, expressivity, emotional-expressive vocabulary.

Експресивність та емоційність – визначальні риси художнього стилю, важливі чинники впливу на читача, на психологію його відчуттів. Саме в художньому мовленні якнайповніше виявляється емотивна та естетична функції мови, які ґрунтуються на єдності законів внутрішньої організації мови, психічних та соціальних чинників. Тому визначення експресивно-емоційних засобів художнього твору є надзвичайно важливим для інтерпретації останнього, а також для розкриття внутрішньомовних закономірностей.

Хоч концепти «експресивність», «емоційність» у стилістиці постійно перебувають у точках перетину наукових дискусій, усе ж не мають чіткого окреслення. «Лингвистический энциклопедический словарь» подає таке визначення: «Експресивність (від лат. *expression* – вираження) – сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті як засіб суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення» [3, с. 591]. Але ж суб'єктивне ставлення чи сприймання співвідноситься з емоційно-чуттєвою сферою, а відтак експресивність мовних одиниць неминуче виникає, коли вони позначені емоційністю. З образністю та емоційністю пов'язують експресивність Д. Ганич та І. Олійник [1, с. 74]. В. Чабаненко вважає, що «експресія – це не те, що мовленню надає емоційності, образності, характерності, а те, що породжується емоційністю, образністю, характерністю; експресія це не виразність, а інтенсифікація підкреслення виразності, це збільшення вражаючої сили вислову, надання йому особливої психологічно мотивованої піднесеності; експресія пов'язана не лише з емоційним та образним (художнім), а й іншими планами вислову – вольовим, естетичним, соціально-оцінним, нормативним, формально-структурним, семантичним, ситуативним і т. ін. [4, с. 6–7]. Між емоційним і експресивним у мові, на думку В. Чабаненка, існує зв'язок не взаємозамінності, а чіткої співвіднесеності, тому ототожнювати ці поняття не можна. «Усе, що існує в мові для вираження й викликання емоцій, є експресивним (набирає експресивної форми), але не всяка мовна (мовленнева) виразність передбачає емоціональну реакцію. Експресивністю можуть характеризуватися прояви як емоціонального, так і чисто інтелектуального і вольового. Отже, експресивність, як лінгвостилістичне явище, значно ширше емоційності: емоційність – це один із різновидів, найважливіша складова частина експресивності [4, с. 143].

Співвіднесеність між емоційністю та експресивністю найбільш прозоро виявляється на лексичному рівні мови: коли людина, користуючись певним типом лексики, висловлює свої позитивні чи негативні емоції, у цьому їй завжди допомагає експресія, яка обов'язково супроводить вияви почуттів. Розчленування такої лексики на емоційну та

експресивну умовне, тому вважаємо доцільним послуговуватися терміном «емоційно-експресивна лексика».

До складу емоційно-експресивної лексики відносимо слова, які вже у своєму значенні містять позитивну чи негативну оцінку і називають відчуття, настрої, процеси (*сум, нудьга, жаль, досада, кохання, ласка, краса* та ін.). Ці слова покликані демонструвати позитивну чи негативну оцінку явищ з погляду мовця, при цьому експресивність таких лексем може виражатися і не тільки внутрішньо, семантично, а й зовнішньо, за допомогою словотвірних засобів (суфіксів чи префіксів) або ж контекстуально.

У поетичних творах Ліни Костенко наявна емоційно-експресивна лексика, різноманітна за своїм лексико-семантичним складом. Серед цієї лексики поширеними є слова із загальнономовним емоційно-оцінним змістом (*ледар, мотлох, егоїзм, брудний, варнякати, мудро*) і слова з функціональним емоційно-оцінним змістом (слова з переносним значенням на зразок *баран, макітра, нора, гавкати*). Слова обох груп можуть мати як позитивне, так і негативне забарвлення.

Лексика із загальнономовним емоційно-оцінним змістом – це слова, емоційно-експресивний зміст яких є постійною і невід’ємною ознакою за будь-яких ситуативно контекстуальних умов. Наприклад: *І засміялась провесінь: – Пора!* [2, с. 24]; *Така свавільна, вільна, молода – Невже і я іду вже, як за плугом?!* [2, с. 24]; *А ті свати лопочуть про куницю, А та дурена колунає піч* [2, с. 125]; – *Я Альта, Я Альта, Я Альта! – тонесенько плаче ріка* [2, с. 25]. В останньому прикладі експресивність виділеного слова посилюється лексемою *тонесенько* зі зменшено-пестливим суфіксом.

Такі лексеми з інгерентною емотивністю, яка закладена в семантичному ядрі слова, надають емоційно-експресивного забарвлення тексту загалом: *Номенклатурні дурні, бюрократи, пласкі мурмила в квадратурі рам!* [2, с. 40]; *Я недоцільна – наче камертон У кулаці кошлатого бандита* [2, с. 40]; *Нащадки вбивць і товстосуми, священних рік повзучий пляж* [2, с. 29]. Підкреслюють експресивність виділених лексем епітети, створюючи цілісний образ: *номенклатурні дурні, пласкі мурмила, кошлатий бандит*. Епітети можуть передавати позитивне емоційно-оцінне значення: *Вечірнє сонце, дякую за втому. За тих лісів просвітлений Едем і за волошку в житі золотому* [2, с. 37]; *Цей світлий сон – пішов без вороття. Це тихе сяйво над моєю долею* [2, с. 53]; *Чи, може, це ввижається мені той несказаний камертон природи, де зорі ясні і де тихі води?* [2, с. 56]; *дубовий Нестор дивиться крізь пальці на білі вальси радісних беріз* [2, с. 57]; *Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить. Бляшаний звук води, веселих крапель кроки* [2, с. 57].

Інгерентні емотиви, що мають інтенсифіковану виразність негативного оцінного плану є яскравими стилістемами і в поезіях Ліни

Костенко мають широкий виражальний діапазон. Вони можуть виступати концептами складних образів, що передають почуття. Наприклад: *Той клавесин і плакав, і плекав чужу печаль* [2, с. 50]; *Я знаю – ти чекаєш теж, тривожно вгадуєш і любиш* [2, с. 51]; *Я дуже тяжко Вами відболіла* [2, с. 53]; *А я чолом припала до вікна, і смуток мій бере мене за плечі* [2, с. 54]. Крім того, інгерентна емоційно-експресивна лексика є засобом реалістичного зображення дійсності, засобом, що надає текстові особливого емоційно-експресивного тону: *Страх і покора множать недорік* [2, с.30]; *Обступи мене, ліс! Хай зупиниться вся ця ватага, хай удариться люттям об спокій твоїх стовбурів* [2, с. 59]; *Хай погоня підожде, усі ці жорстокі і тлусті. Я нікуди не дінусь. Я долю свою прийму* [2, с. 60]; *Стоять мости над мертвими річками* [2, с. 60].

Емоційно-експресивна лексика негативної семантики (лайливі слова і слова для вираження зневаги, іронії) використовуються здебільшого в мовленні героїв: *Орино, тряся мене держить! Ти хоч на мене, суко, не бреш!* [2, с. 76]; *Ви канцілюги, у чорнилі пальці, бумажне кодрло, воло набивне* [2, с. 85].

Поглиблюється образність поетичного рядка, його метафоричний зміст, при нагромадженні експресивів з контрастною семантикою: *Біда, коли є цитруси і кава, коли в землі є золото – біда! Біда, коли земля така ласкава, Коли така правічна й молода* [2, с. 30]; *І тільки злість буває геніальна. Господь, спаси мене від доброти!* [2, с. 38].

У зіставленні в одному міні-тексті лексем, що належать до антагоністичних лексико-семантичних груп «позитивне» – «негативне», передається світ у його суперечностях, відтворюється діалектика буття. Безперечно, експресивність поетичних творів Ліни Костенко криється не лише у використанні емоційної лексики, – експресивність досягається на рівні висловлювання – таких текстових умов, за яких усі мовні одиниці зазнають семантичної трансформації і стають елементом єдиного метафоричного образу.

У певних контекстах інгерентна емоційна лексика з узуально позитивним маркуванням може набувати протилежного значення, що створює особливо різючі реалістичні картини, надає тексту максимальної експресивної напруги, як у вірші «Пастораль ХХ сторіччя»:

*Під горою стояла вагітна, як поле, мати.
І кричала та мати: – Хоч личко його покажіть!
Личка вже не було. Кісточками, омитими кров'ю,
Осміхалася шия з худеньких дитячих ключиць.
Гарні діти були. Козацького доброго крою.
Коли зносили їх, навіть сонце упало ниць.
Вечір був. І цвіли під вікнами мальви... [2, с. 27].*

Лексема *осміхатися* в наведеному контексті набуває символіки цинічної смерті, з якою несумісні життя в лоні матері, дитинство, сонце і мальви.

Значне місце в досліджених творах Ліни Костенко займає функціональна (контекстуальна, адгерентна) емоційно-експресивна лексика – слова, які набувають свого значення в певній мовленнєвій ситуації, лише в певному лінгвістичному контексті: *Я, що прийшла у світ не для корид, що не люблю юрби і телекамер, о як мені опікся і обрид щоденний спорт – боротися з биками!* [2, с. 39]; *Блюстителі – халтура – ваше хобі. Ви, фабриканти вір і недовір...* [2, с. 40].

Важливу роль у створенні емоційної експресивності тексту відіграють так звані пестливі суфікси. За традицією утворення на зразок *берізенька, біленький, тихенько, дідище, чорнющий, повнісінько* відносять до емоційно-оцінної лексики. В. Чабаненко вважає, що для цього немає ніяких підстав, оскільки названі й подібні утворення являють собою не окремі емоційно-оцінні слова, а лише емоційно-оцінні форми стилістично нейтральних слів (*береза, білий, тихо* і т. ін.) [4, с. 151].

У досліджених нами поезіях функціонують суфіксальні утворення з первинною і вторинною емоційно-оцінною виразністю. Наприклад: *Вона росте, ще завтра буде вищенька. Але печаль приходить завчасу. Це ще не сльози – це квітуча вишенька, що на світанку струшує росу* [2, с. 49]; *Любїть травинку і тваринку, і сонце завтрашнього дня, вечірню в попелі жаринку, шляхетну інохідь коня* [2, с. 49]. Лексеми зі зменшено-пестливими суфіксами надають поетичним рядкам особливої теплоти, задушевності, ліричності.

Зауважимо, що суфікси *-к-, -ик, -ок, -ц-, -ець*, будучи порівняно слабо прикріпленими до емотивної сфери (виражають емоційну оцінність найнижчого ступеня), крім усього іншого, здатні виражати ще й об'єктивну зменшеність, втрачаючи при цьому емоційно-оцінну якість і виразовий потенціал. Розглянемо приклади: *Троє їх, пастушків. Павло, Сашко і Степан. Розбирали гранату* [2, с. 27]; *Гула земля. Сусідський плакав хлопчик, хрестилась баба, і кінчався хліб. Двигтів отой вузесенький окопчик, де дві сім'ї тулились кілька діб* [2, с. 35]; *Хоч би мені хто жменьку землі з могили його приніс...* [2, с. 134].

У наведених міні-текстах утворення на зразок *хлопчик, вузесенька, жменька* спираються не лише на понятійну основу, тобто не лише означають відповідно «малі пастушки», «дуже вузький окоп», «мала жменя», вони є стилістично забарвленими: у поєднанні з іншими лексемами є засобом вираження емоцій ліричного героя, засобом експресивності поетичного тексту: *Стоїть над ним одна-єдина зірка, пливе молитва в човнику долонь* [2, с. 30]; *Ген корів розсипна квасолька доганяє хмари у полях* [2, с. 58]; *Ох, килими, барвисті килимочки! Фонтан, кальян і сльози на зорі. Носила я і плахту, і віночки, – Ну, як мені, чи гарно у чадрі?* [2, с. 33].

Утворення зі згрубіло-збільшувальними суфіксами, властиві розмовному й просторічному мовленню, у поетичних творах Ліни Костенко – це потужні експресивно-характеристичні засоби: *Полковнику! Мечі отакелецькі щербилися об шаблю об мою* [2, с. 85]; *А сам він дід старезний, полотняний. А в нього сива борода, як дим* [2, с. 92].

Нерідко емотивна експресія поезій Ліни Костенко пов'язується з основокладанням. Звісно, не всі виявлені нами складні лексеми відзначаються однаковою експресивністю. Виразніші ті складні утворення, у яких вищий ступінь емоційної оцінності (зневажливо-грубі, вульгарні й лайливі слова), у яких рельєфніша, характеристичніша внутрішня форма, тобто в яких яскравіше виражена образність і метафорична мотивованість. Наприклад: *Не говоріть від імені народу, – Розперетричі ви йому впеклись!* [2, с. 40]; *Вони іще парубкували разом, і поженились десь у одночассі* [2, с. 117]; *Співалося. А ті все не вертались, що засвіт встали в похід з полуночі* [2, с. 109].

Виділені емоційно-експресивні лексеми є індивідуально-авторськими новотворами Ліни Костенко. Подібні утворення семантично місткі й образно глибокі, вони сприяють творенню поетичних образів.

Експресивність може створюватися і за допомогою одиниць мови, що не мають понятійної основи й виражають лише емоції, тобто посередництвом емоційних вигуків. Їхня семантика повністю розкривається тільки на широкому контекстуальному тлі: *О, заспівайте дівчині романс! Жінки втомились бути не прекрасними* [2, с. 51]; *О, як їм далі жити? На тім кровопролитті не місяць в небі сходить – турецький ятаган* [2, с. 26]; *О, як натхненно уміє він не грати! Як мимоволі творить він красу* [2, с. 47]; *Осіnnий день, осінній день, осінній ! О синій день, о синій день, о синій! Осанна осені, о сум! Осанна! Невже це осінь, осінь, о! – та сама* [2, с. 62].

Подібні елементи виражають емоційні та інші підвищено-почуттєві стани ліричного героя і є своєрідним засобом суб'єктивізації тексту.

Отже, у поезіях Ліни Костенко широко представлені різні семантико-стилістичні групи емоційно-експресивної лексики, які є засобом вираження позитивної чи негативної оцінки мовцем зображуваного.

Серед цієї лексики поширеними є слова із загальномовним емоційно-оцінним змістом і слова з функціональним емоційно-оцінним змістом (слова з переносним значенням). Слова обох груп можуть мати як позитивне, так і негативне забарвлення.

Загалом у поезіях Ліни Костенко емоційно-експресивна лексика вживається специфічно: в умовах художнього контексту вона набуває додаткових відтінків, відсутніх у цих словах за межами художнього цілого. Творчий феномен митця становлять емоційно-експресивні лексеми – індивідуально-авторські новотвори Ліни Костенко

Література

1. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
2. Ліна Костенко : [навчальний посібник-хрестоматія] / [упор. Г. Клочек]. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – 320 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
4. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [монографія] / Віктор Антонович Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351с.
5. Шевченко М. Сприйняття образу в поетичному тексті : Текст як одиниця словесно-художньої комунікації / М. Шевченко // Українська мова та література. – 2001. – № 4 – С.11–12.

УДК 811.161.2'42

В. І. Кажан, Р. П. Калініна**АНТОНІМІЧНИЙ КОНТРАСТ У ПРОЗІ В. ШЕВЧУКА**

Кажан В. І., Калініна Р. П. Антонімічний контраст у прозі В. Шевчука.

У статті на конкретному ілюстративному матеріалі доведено, що на структурно-семантичному та функціональному рівнях основним засобом вираження контрасту є антонімія. У прозі В. Шевчука антонімічні одиниці (як загальномовні, так і контекстуальні) зумовлені особливостями світогляду письменника і його індивідуальною манерою мовотворчості.

Ключові слова: антонімічний контраст, міжчастиномовна антонімія, антитеза, оксюморон, афористичність.

Кажан В. И., Калинина Р. П. Антонимический контраст в прозе В. Шевчука.

В статье на конкретном иллюстративном материале доказано, что на структурно-семантическом и функциональном уровнях основным способом выражения контраста является антонимия. В прозе В. Шевчука антонимические единицы (как общеязыковые, так и контекстуальные) обусловлены мировоззрением писателя и его индивидуальной манерой языкотворчества.

Ключевые слова: антонимический контраст, межчастеречная антонимия, антитеза, оксюморон, афористичность.

Kazhan V. I., Kalinina R. P. Antonymous contrast in the prose by V. Shevchuck.

Using the facts the authors demonstrate that antonymity is the main means of expression of contrast on the structural-semantic and functional levels. The usage of total and contextual antonyms in the prose by V. Shevchuck is reasoned with peculiarities of writer's world outlook and his individual manner of language creation.

Key words: antonymous contrast, inter-part-of-speech antonymity, antithesis, oxymoron, aphoristic character.

В. Шевчук – яскрава творча індивідуальність, письменник з власним баченням світу – у своїх творах розмірковує над філософськими категоріями і категоріями людської моралі, розкриває «характерні риси